

Szent Móric és a thébai légión legendájának eredete

Az első beszámoló Móric és a thébai légión vértanúságáról abban a levélben bukkan fel,¹ amelyet Eucherius, Lyon püspöke (434–450) küldött püspöktársának, Salviusnak.² E rövid szöveg történelmi hitelessége óriási tudományos érdeklődést váltott ki. Egyes kutatók szerint van (némi) történelmi alapja Eucherius történetének – egy csoport thébai katonát Maximianus uralkodásának (284–305) első éveiben tényleg kivégeztek az Alpokban, mivel vallási okokból megtagadták a császár parancsát.³ Érveik azonban nem mindenkit győztek meg. Denis van Berchem alapos vizsgálata számos kérdést vetett fel a történet hitelességét illetően, és ma sok kutató úgy gondolja, hogy a thébai mártírok nem is léteztek.⁴

Tanulmányom arra a kérdésre kísérel meg válaszolni, hogy „van-e igazság-morzsa Lyoni Eucherius 450 körül írt beszámolójában”.⁵ A történelmi hitelességet megkülönböztetem a történet mögött húzódó igazságtól. A történészek mindaddig a történet hitelességére összpontosítottak, amikor Maximianus hadmozdulatait, hadseregének részeit és a rangok hierarchiáját vizsgálták.⁶ A történet mögötti igazságot – a magával ragadó felfedezéseket, amelyeket a történet arról a társadalomról árul el, amelyben íródott – mindeddig elhanyagolták.⁷

Van Berchem érvei a legenda történelmi hitelessége ellen meggyőzőek. Nem szándékozom megismételni ezeket: az olvasókat arra bátorítom, hogy olvassák el a munkáját ahhoz, hogy megértsék a történet hátterét. Van Berchem rájött, hogy nem elég egyszerűen kitalációként elvetni Móric és a thébai légión legendáját, hanem a fikció keletkezését kell megragadni. Ez a nehezebb feladat, és e tekintet-

* Egyetemi docens, University College Cork Department of Classics.

1 A tanulmány eredeti megjelenése: Woods, David: The Origin of the Legend of Maurice and the Theban Legion. In: *Journal of Ecclesiastical History*, 45. (1994) 385–395.

2 Eucherius, 1894. 163–173.; Eucherius, 1896. 32–39.; Berchem, 1956. 55–59. E kötet szövegbeosztására hivatkozom.

3 Dupraz, 1961; O'Reilly, 1978. 195–207.; Farmer, 1987. 295.

4 Berchem, 1956; Helgeland, 1979. 774–777.; Hornus, 1980.

5 Frend, 1965. 486.

6 Bellen, 1961. 238–247.

7 Jean-Michel Hornus szerint „az egyedüli (valódi) érdeklődés a szöveg iránt abban áll, hogy felfedi egy 5. századi római keresztény érzéseit” (Hornus, 1980. 155.). Raymond van Dam a társadalmi nyugtalanság és a parasztfelkelések hátterében elemzi a szöveget (Van Dam, 1985. 54–55.).

ben Van Berchem nem mond túl sokat.⁸ Azt fogadta el, hogy egy Apameai Móric nevű keleti vértanú legendája összekeveredett Maximianus császár gall lázadók elleni hadjáratával, és ebből a fúzióból született Móric és a thébai légio története.⁹ Hipotézisem Apameai Móric kultuszának Alpokba vitele helyett más szempontból magyarázza meg Agaunumi Szent Móric történetét.

Az elnevezés

A thébai légio legendájának egyik legfontosabb elemét – magát a „thébai légio” elnevezést – mindeddig elhanyagolták. Az elnevezés félrevezető, csak azért használom, mert ez a bevett forma. Rengeteg a terméketlen vita egy a thébai légióéhoz hasonlóan homályos legendáról, míg nem találunk rá, mi valószínűsíti jelenlétét Itáliában Maximianus uralkodása alatt. Eucherius egy „thébaiak nevezett légioról” (*legio militum, qui Thebaei appellabantur*) beszél.¹⁰ Ez elkerülte az egyháztörténészek figyelmét, ám a hadtörténészekét nem: a *Thebaei* egy speciális katonai egység jelöl.¹¹ A név fennmaradt egy 4. század végi *Notitia dignitatum* sereglistái között.¹² A nevek egybeesése már önmagában figyelmet érdemel. Sokkal fontosabb azonban az a tény, hogy a *Notitia dignitatum* alapján ez az egység határozottan Itáliába helyezhető. Az Eucherius történetében szereplő *Thebaei* azonosítható a *Notitia dignitatum* által említett hasonló nevű egységgel.

Milyen hatást tett Eucherius története kora társadalmára? A legendában szereplő *Thebaei* és a területükön ténylegesen állomásozó katonai egységet könnyű lehetett összekötni. De nem véletlen egybeesésről lehetett szó, hanem a legenda szerzőjének tudatos szándékáról. A legenda megértéséhez a szerző személye és művének kontextusa ad kulcsot.

Szerencsések vagyunk, mert Eucherius megnevezi közvetlen forrását, Izsák genfi püspököt, aki Octodurumi Tódortól hallotta a történetet.¹³ Tódor püspök életének pontos dátumai nem ismertek, de részt vett a 381-es aquileiai zsinaton.¹⁴ Szerepel annak a levélnek az aláírói között is, amelyet 393 elején a milánói zsinat Siricius pápának küldött, hogy értesítsék Iovinianus szerzetes és követőinek elítéléséről.¹⁵ Tódor tehát 381 és 393 között Octodurum püspöke volt. Eucherius sajnos

8 Berchem, 1956. 42–43.

9 Apameai Móricról (július 18.): PG XCV. 355–371. A legkorábbi feljegyzés kultuszáról: Theodorétosz, VIII. 69.

10 Eucherius: *Passio Acaunensium martyrum*. 3.

11 Hoffmann, 1969. 238.

12 Jones, 1986. II. 1417–1428.; Ward, 1974., 397–434.; *Thebaei: Notitia dignitatum*, 1876. Oc. V. 11.; Oc. V. 154.; Oc. VII. 29.

13 Eucherius: *Passio Acaunensium martyrum*. c. 19.: „Porro ab idoneis auctoribus rei ipsius veritatem quaesivi, ab his utique, qui adfirmabant se ab episcopo Genavensi sancto Isaac hunc quem praetuli passionis ordinem cognovisse: qui, credo, rursum haec retro a beatissimo episcopo Theodoro viro temporis anterioris acceperit.”

14 A zsinat eseményeire: CSEL LXXXII. 312–368.

15 Uo. 302–311. A dátum, amelyet Homes F. Dudden javasolt (Dudden, 1935. 393. 1. l.) valószínűbb, mint az 389/390-es korábbi keltezés, amit Van Berchem elfogadott (Berchem, 1956. 37.).

nem nyomozta le a legenda Tódor kora előtti eredetét. Ez arra utal, hogy korábbi forrásról nem tudott. Észszerű a feltételezés, hogy Móric és a thébai légió vértanúságát Tódor találta ki.

Eucherius nemcsak azt mulasztja el, hogy a történet forrását megkeresse Tódor előtt, hanem azt állítja, hogy a mártírok testét haláluk után jó néhány évvel Tódor püspök fedezte fel.¹⁶ A mártírok álmok vagy bizonyos csodák útján felfedték magukat Tódnak, aki megtalálta földi maradványaikat.¹⁷ Ez nemcsak azt jelentheti, hogy Tódor kitalálta Móric és a thébai légió történetét, hanem azt is, hogy jó időben felfedezett ereklyékkel erősítette meg kitalációját. Ezt a következtetést támasztja alá egy másik 4. század végi észak-itáliai püspök, Milánói Ambrus tevékenysége.

386 nyarán Ambrus az új bazilika felszenteléséhez ereklyéket követelő nép nyomására felbontatta a Szent Felix és Nabor-bazilika padlóját,¹⁸ mert megérezte, hogy hol kell keresni, és mivel különböző, a forrásokban nem pontosított „biztos jelek” is ezt sugallták neki. Megtalált két testet, amelyek azonnal meggyógyítottak egy tébolyodott asszonyt, tehát nyilvánvalóan vértanúk ereklyéi voltak. Az öregek emlékeztek a vértanúk nevére, „Gervasiusnak és Protasiusnak hívták őket”, és arra, hogy olvastak egy tiszteletükre készült feliratot.¹⁹

Az egész történet gyanús. Gervasius és Protasius kegyes kitaláció szüleményeinek tűnnek, de nincs kizárva, hogy valódi mártírok voltak, még akkor sem, ha remek fegyvert szolgáltatottak Ambrus számára az uralkodó és ariánus anyja ellen folytatott küzdelmében.²⁰ Ambrus későbbi szerepe újabb vértanúk testének megtalálásában is azt látszik megerősíteni, hogy az általa felfedezett szentek fiktívek voltak. 393 őszén Vitalis és Agricola mártírok testét lelte fel Bolognában.²¹ Rég elfeledett vértanúk hirtelen kegyeskedtek felfedni magukat Ambrusnak. Nem meglepő, hogy a két testet állításainak alátámasztására találta meg, ezek után kezdtek el ásni a zsidó temetőben. 395-ben Ambrus Milánóban két korábban ismeretlen mártír, Nazarius és Celsus maradványait fedezte fel.²² Ambrus azonban még a jól ismert vértanúk esetében sem volt megbízható. Ágoston szerint a milánói püspök olyan dolgokat is mesélt, amelyek nyilvános feljegyzésekből nem voltak ismertek. Elképzelhető, hogy ezek között – a legjobb tanító szándékkal – bizonyos mennyiségű koholmány is helyet kapott.²³

16 Eucherius: *Passio Acaunensium martyrum*. c. 16.: „At vero beatissimorum Acaunensium martyrum corpora post multos passionis annos sancto Theodoro eiusdem loci episcopo revelata traduntur.”

17 A 'revelare' jelentéséről az ereklyék átvitelében: *Dictionnaire d'archéologie chrétienne*, X/2. col. 2722. Az a szöveg, amelyet az álláspontja alátámasztásául használ, későbbi, és a kifejezés tágabb használatát illusztrálja. Inkább Paulinus: *Vita Ambrosii*. 29., 35. terminusával lehet összehasonlítani.

18 Ambrosius: *Epistulae*. XXII. 2.

19 Uo. 12.

20 Dudden, 1935. 298–320. Az ereklyék politikai fegyverként való használata különösen jelentős. Más püspökök, köztük Tódor, nem felejtették el kiemelni szerepüket Ambrus győzelmében.

21 Ambrosius: *Exhortatio virgininitatis*. 1–10.; Paulinus: *Vita Ambrosii*. 29.

22 Paulinus: *Vita Ambrosii*. 32., 33.

23 Ágoston: *Ep*. XXIX. 2.

Sulpicius Severus tárta fel azt a szinte kritikátlan környezetet, amely a vértanúk felfedezését és történetét bátorította ebben az időben: Tours mellett egy útonállót tiszteltek mártírként, egészen addig, míg Tours-i Szent Márton le nem leplezte az „álvértanút”.²⁴ E bámulatos és értékes felfedezéseknek keleten gyors sikere volt: Jób, Habakuk, Mikeás, Zakariás, Gamáliel és István ereklyéit mind „felfedezték”.²⁵ A koholmányok sem állították meg az új ereklyék „felfedezését”. Cyrus, a phrügiai Cotyaeum püspöke 441–442 táján új, fiktív történetet írt a jól ismert egyiptomi szent, Ménász vértanúhaláláról.²⁶ A légkör tehát kétségtelenül bátorította az új mártírok kitalálását. Nem lehetetlen, hogy Tódor elbeszélése Móricról és a thébai légióról szintúgy fiktív.

A legenda kialakulása

Az a társadalmi és vallásos légkör, amelyben Octodurumi Tódor élt, megkönnyíthette a történet kitalálását. Ahhoz azonban, hogy megértsük kialakulását és részleteit, a korszak politikai kontextusát kell megismernünk.

Érveltünk már amellett, hogy a legendában szereplő *Thebaei* azonosítható a *Notitia dignitatum*-ban szereplő történeti *Thebaei* hadtesttel. A *Notitia dignitatum* datálása azonban erősen vitatott. A Nyugatrómai Birodalmat tárgyaló részébe még 421-ben is kerültek kiegészítések, ezért csupán erre támaszkodva nem ésszerűtlen feltenni a kérdést, vajon állomásozott-e Tódor idejében, 381–393 környékén egy thébai légió Itáliában. Nem Genfi Izsák vagy akár maga Eucherius adta hozzá a thébai légiót Tódor korábbi, pontatlan legendájához?²⁷ Mikor állomásozott thébai légió Itáliában?

Keleti seregek két alkalommal érhatték el az észak-itáliai régiót: 388-ban, amikor I. Theodosius keletrómai császár leverte a trónbitorló Maximust, és 394-ben, amikor a pogány trónkövetelő Eugenius ellen indult. Mindkét hadjáratra jelentős keleti seregeket helyeztek át Észak-Itáliába. A thébaiak e két hadjárat egyikén kerülhettek Itáliába. Az események általános áttekintése nem elég annak megállapításához, mikor érkeztek, de két történeti munka felvilágosítással szolgál. Zószimosz görög történetíró a 6. századi *Új történetében* elmondja, hogyan igyekezett 380-as balkáni hadjáratában Theodosius megszabadulni a barbár újoncoktól.²⁸ Észrevette, hogy a barbár gótok többségben vannak a seregben, és ha fellázadnának, nem lenne képes megfékezni őket. Így útnak indított egy nagy barbár haderőt

24 Sulpicius Severus: *Vita Martini*. 11.

25 Hunt, 1981. 171–180. Jóbrol: *Itinerarium Egeriae*. 16. Habakukról és Mikeásról: Szozomenosz: *Historia ecclesiastica*. VII. 29.; Zakariás, Gamáliel és István uo. IX. 16.

26 Peeters, 1950. 32–41.; Woods, 1993. 78–84.

27 Eucherius nem ismerte a vértanúság földrajzi helyét. Az ő szövege eltér, megpróbál háttér-információval szolgálni Salviusnak. Sajnos Eucherius földrajzi ismeretei hiányosak voltak, az Agaunum és Octodurum közötti távolságot 60 mérföldre teszi, holott valójában csupán 10 mérföld. Nem meglepő, hogy a lyoni püspök ilyen hibát ejtett, de elképzelhetetlen, hogy Octodurum püspöke ekkorát tévedett volna. A thébai légió történeti hitelességét nem ez a földrajzi tévedés cáfolja, ez nyilván Eucherius tévedése.

28 Zószimosz: *Historia nova*. IV. 30–31. 380-ra datálta Heather, 1991. 152.

Egyiptomba, cserébe az ott állomásozó csapatokért. A két haderő a lüdiai Philadelphiában találkozott. A probléma akkor kezdődött, amikor a gótok megtámadtak egy piaci kereskedőt, aki megpróbált fizetésre bírni egy barbárt a tőle elvett javakért. Az egyiptomi csapat a helyiek mellé állt a barbárokkal szemben, és a kirobbant erőszakos összeütközésben közel kétszáz gótot felkoncoltak, sokan a városi szennyvízcsatornában lelték halálukat. Ez sem vetett véget az erőszaknak. Theodosius balkáni seregében a gót csapatok áthelyezése ellenére lázadás tört ki, és a római haderejének egy szakaszát – amelyben Egyiptomból átrendelt csapatok is voltak – körbekerítették és megsemmisítették.

E szakasz legnagyobb jelentősége, hogy bemutatja: Theodosius seregében volt egyiptomi haderő 380 után. Nem a teljes egyiptomi légiót semmisítették meg a lázadásban. Ez a kulcs a következő szakasz értelmezéséhez.

Latinus Pacatus Drepanius 389 nyarán az uralkodó jelenlétében mondta el dicshimnuszát Theodosius császárról Rómában. Theodosius a bitorló Maximus fellett aratott győzelmét ünnepelve furcsa ellentétet állít fel az Actiumnál harcoló egyiptomiak és a Theodosiusért harcoló barbárok között: az egyiptomiakat, akiket „a gyenge Pharosz, a puhány Kanópusz és Nílus, az állhatatlanok dajkája” küldött, szembeállítja „a fenyegető Kaukázus, a jeges Torosz és az erők testét megedző Duna” vidékéről jött katonákkal. Egy kutató kiagyaltnak tartja ezt az olvasót összezavaró részt Theodosius barbár hadseregéről: ki harcol Rómáért, Theodosius barbár serege vagy Maximus gall hadereje?²⁹ Theodosius belpolitikája azonban megmagyarázza a szakaszt.

A barbárok kulcsszerepet játszottak Theodosius győzelmében, a barbár tisztekkel immár számolni kellett az udvari politikában. Pacatus a gót lobbi támogatását akarta megnyerni, ezért illette az egyiptomiakat becsmérő megjegyzésekkel. A barbár jövevények és a Római Birodalom romanizált polgárai között fennálló ellentétől és bizalmatlanságtól eltekintve is élénken élt az 380-es események emléke. A barbárok gyűlölték az egyiptomiakat az akkoriban történt gyilkosságokért, vagyis amikor az egyiptomiak gót csapatokat öltek meg Lüdiában, ám ez fordítva is így volt, mivel a lázadó gótok egyiptomiakat mészároltak le a Balkánon. A passzus jelentősége, hogy az egyiptomi seregek itáliai jelenlétére utal, amelyekre a barbárok még ekkor is ellenségeként néztek. Az egyiptomiak és a barbárok közt tapintható volt a feszültség, ezt mindenki tudta Theodosius udvarában, így Pacatus is.

Egy thébai légió állomásozott Itáliában 389 körül. Ha Tódor valóban kitalálta Móric történetét, mit remélt nyerni ezzel? Miként kapcsolódnak Eucheriuszhoz a történet belső indíttatásai?

A thébai légió vértanúságának az az üzenete, hogy a katonák nem tartoznak feltétlen engedelmisséggel a császárnak. Központi mondandója mindenképpen árt a császári tekintélynek. Ez önmagában is lényeges, de az is fontos, hogy milyen körülmények között tagadhatja meg a katona a parancsot. A keresztényeknek nem szabad fegyvert fogniuk sem a keresztények, sem polgártársaik ellen.

29 Nixon, 1987. 94.

Móric és tisztársainak szavaival élve, ők csak az istentelenek és az ellenségek ellen harcolnak, a jó emberek és a polgárok ellen nem.³⁰

A keresztények nem kötelesek harcolni a pogány császárért keresztény testvéreikkel szemben. Ez a legenda üzenete. Pontosan ezzel a dilemmával szembesültek a keresztény katonák 392-ben, amikor Eugenius magához ragadta a hatalmat nyugaton. Bár Eugenius névleg keresztény volt, rövid uralma a pogány restauráció jelképe lett, sőt ennél többen fenyegetett. A trón mögött a valódi hatalom birtokosa a pogány barbár generális, Arbogastes volt, aki a Frigidus menti csatába indulva – amelyben Theodosius leverte Eugenius – megígérte, hogy Milánóba visszatérve istállót csinál a bazilikából és a klerikusokat besorozza a seregbe.³¹ Tódor története e kijelentés alapján érthető. Eugenius uralma alatt két okból is elveszíthette a thébai légió hűségét. Az első a vallási tényező. Ha a thébaiak csatlakoztak volna a trónbitorló seregéhez, a pogány rezsim mellett álltak volna ki és összeütközésbe kerültek volna a keleti uralkodó, Theodosius keresztény uralmával. A második a polgári hűség kérdése. Polgárháborúba keveredtek volna, polgártársaik ellen kellett volna felépniük a bitorlót támogatva. Ráadásul a bitorló egyértelműen a barbárok bábja volt, akihez a thébaiakat nem kötötte hűség. Szent Móric és a thébai légió legendája pontosan tükrözi, hogy mit érezhetett a thébai légió Eugenius uralma alatt.

A szövegben azonban van egy „biztonsági szelep”, amely nem engedi megingatni az uralkodó iránti feltétlen hűséget. A legendában a thébai légió nem veszi fel a fegyvert Maximianus ellen, amikor az megparancsolja a megtizedelésüket és végül teljes megsemmisítésüket. Ellenállás nélkül halnak meg. Egy modern kritikus bírálta is a viselkedésüket, amelyet hősiességnek, de logikátlanak tartott.³² Ezzel azonban figyelmen kívül hagyta a legenda megírásának a célját. A történet nem erkölcsfilozófiai gyakorlat, hanem meghatározott politikai céllal íródott, gondosan kimunkált allegorikus mese. Szerzője, Tódor a világért sem akart olybá tűnni, mint aki igazolja a lázadást: sem a korábbi bitorlóét, Maximusét, sem bármely más bitorlóét, aki szerencsét akar próbálni az Eugenius markából épphogy kiszabadult nyugaton. Az, hogy a thébaiak nem veszik fel a harcot Maximianus seregének fennmaradó része ellen, annak az elvnek a gyakorlati megvalósítása, hogy katona nem támad fegyverrel polgárookra. Ha tudták volna, hogy Maximianus serege főként barbár segédcsoportokból áll, a legenda talán másképp végződött volna. A másik előnye a legenda békés konklúziójának, hogy Tódor elkerülhette a következményeket, ha a bitorló tisztségviselői nem veszik észre a burkolt célzást a polgárok és a polgárjoggal nem rendelkezők közti különbségre.

Tódor a thébai légió bátorítására írhatta meg Szent Móric legendáját, hogy buzdítsa az egyiptomi katonákat az ellenállásra, vagy legalábbis arra, hogy elhagyják Eugenius ügyét. Más tényezők is szerepet játszhattak persze. Octodurum isten háta mögötti vidék volt, ahol a krisztianizáció folyamata lassacskán haladt, akárcsak egész

30 Eucherius: *Passio Acaunensium martyrum*. c. 9.: „*Dexterae istae pugnare adversum impios adque inimicos sciunt, laniare pios et cives nesciunt. Meminimus, nos pro civibus potius quam adversus cives arma sumpsisse.*”

31 Paulinus: *Vita Ambrosii*. 31.

32 Hornus, 1980. 157.

Észak-Itáliában,³³ ahol még 397-ben is három keresztény, Sisinnius, Alexander és Marius szenvedett vértanúhalált a pogányok kezétől.³⁴ Az eldugott alpesi völgyek keresztény közösségei örömmel üdvözölték a saját javukra történő hatalmi egyensúlyváltozást és azt a fizikai biztonságot, amit a helyben állomásozó keresztény egység nyújtott. Ha Tódor valóban keleti származású volt, amiképp Van Berchem felvetette, akkor örvendhetett annak a lehetőségnek, hogy megmarad a hadállásában az a légjő, melynek tagjaihoz több köze lehetett, mint nyája nagy részéhez. Távol Eugenius lázadásától, dicsőséges cselekedetekkel kívánta ékesíteni annak az egységnek a történetét, amelynek védelmező jelenléte oly kényelmes volt számára.

Egy további tényező talán csak véletlen egybeesés, ennek ellenére megéri felhívni rá a figyelmet. Az egyiptomi Syenében fennmaradt egy 367–375-re keltezett felirat, amely beszámol egy felújítási munkáról, amit thébai katonák végeztek el Mauricius *comes et dux Thebaidos* parancsára.³⁵ A *dux Thebaidos* tisztség viselőinek nevei a legtöbb esetben ismeretlenek ebben a korszakban. Sem a tisztség betöltésének általános időtartamát nem ismerjük, sem azt, hogy Mauricius meddig töltötte be ezt a posztot. Miután előléptették (*comes rei militaris*), Mauricius vezethette az egyiptomi erősítést a Balkánra 380 körül, ahogyan Hormisdas vezette a gót csapatokat Egyiptomba.³⁶ Semmi nem szól az ellen, hogy ne ő parancsolt volna ezeknek a csapatoknak vagy egységeknek, amelyek a Maximus elleni hadjáratához csatlakoztak. Véleményem szerint ő parancsolt a thébai csapatoknak, amelyek Maximus legyőzése után Octodurumban vagy a környékén állomásoztak, Tódor püspök pedig az iránta való tiszteletből választotta a Móric nevet újonnan felfedezett mártírja számára. Néhány évvel később ugyanitt egy tábornok aktívan részt vett a szentkultusz előmozdításában; viselkedése nem volt különösebben szokatlan.³⁷ Mauricius is érdeklődhetett a szentek iránt.

Hogyan remélhette Tódor, hogy valószerűtlen meséje sikert arat? Kortársai nyilván nem bírálták a thébai mártírok felfedezését, hiszen az egység az ő területükön állomásozott. De ebben a hittel teli korszakban egy csoda elegendő volt, hogy elhallgattassa Tódor bármely bírálóját, vagy legalábbis lenyeljék ellenérzésüket, ahogyan a Gervasius és Protasius ereklyéinek felfedezésekor bekövetkezett csoda is elnémította Ambrus ariánus kritizálóját?³⁸ A csoda természetesen meg is történt. Egy pogánynak, aki a mártíroknak szentelt bazilika építésén dolgozott, megjelentek a vértanúk, és e látomás hatására megtért;³⁹ egy béna hölgy újra tudta használni a lábait.⁴⁰ A legenda felületesen is elfogadhatónak bizonyult. A thébai egységek a tet-

33 Lizzi, 1990. 156–173.

34 Uo. 169–173.

35 Jones–Martindale–Morris, 1970. 570.

36 A főtisztekről lásd: Crump, 1973. 91–103. Móric szerepe hasonló lehetett ahhoz, amit így ír le: „a comitesek második osztályának terjedelmes csoportja, melynek tagjai a mozgó tartalék hadnagyként intézkednek”. Uo. 97.

37 Woods, 1991. 571–574.

38 Ambrosius: *Epistulae*. XXII. Egy Severus nevű vak ember visszanyerte a látását, amikor átvitték Ambrus bazilikájába, s megérintette az ereklyét borító lepel szegélyét.

39 Eucherius: *Passio Acaunensium martyrum*. c. 17.

40 Uo. 18.

rarchia korából erednek, amikor Diocletianus és Maximianus megosztotta egymás között a birodalmat.⁴¹ Bármilyen kétségek is merültek fel, nyilvánvalóan mindenki racionális magyarázatot keres a legendára mind a mai napig.

Eugenius pogány lázadásának idején belül meg lehet-e pontosabban határozni, hogy mikor találta ki Tódor a thébai légio legendáját? Eucherus szerint a mártírok ünnepnapját szeptember 22-én ülték. Ha – ahogy az gyakran történni szokott – a dátum megőrizte az ereklyék felfedezésének az időpontját, egy lépéssel előbbre vagyunk a thébai légio legendájának keletkezési idejét illetően.

A bitorló Eugeniust 394. szeptember 6-án fejezték le.⁴² Ha legendaértelmezésünk helyes, Szent Móric és a thébai légio története nem ebben az évben készült. Marad 392 és 393, mindkét évszám lehetséges, de Eugenius felkelésének alakulása a 392-es évet valószínűsíti.⁴³ II. Valentinianus nyugatrómai császár ez év május 15-én halt meg a galliai Vienne-ben, Eugeniust csak augusztus 15-én kiáltották ki császárrá Lyonban. Arbogastes tábornok, aki trónra emelte Eugeniust, békét akart kötni Theodosiusszal, és csak akkor akarta uralkodóvá emelni Eugeniust, amikor bizonyossá vált, hogy fizetni fog a Valentinianus halálában játszott szerepéért, bármi is volt az. Mindezen események helyszíne Gallia volt. Tódor addig várt, míg hírt kapott az új uralkodó kikiáltásáról, és ekkor nyert ihletet a mártírok feltalálásához. A célja az volt, hogy ösztönözze a thébai légiót: zárják le az Alpok hágóit Eugenius és Arbogastes elől, és akadályozzák meg őket Itália elfoglalásában.

Sikerült-e Tódor kísérlete a thébai légio meggyőzésére, hogy Theodosiust támogassa? Az Alpok hágóit nem zárták le Eugenius és Arbogastes elől, de 394-ben Theodosius jórészt annak köszönhette győzelmét a Frigidus menti csatában, hogy Eugenius haderejének egy része átpártolt az oldalára. Szozomenosz görög történetíró szerint néhány csapat csapdába csalta Theodosiust, felajánlotta szolgálatait szövetségesként, és megígértették vele, hogy magas rangba osztja be őket a seregében.⁴⁴ A császár beleegyezett, mire a csapatok átálltak hozzá. Az olyan propaganda, amilyen Tódor története is volt a thébai légioról, Eugenius csapatainak az elszántságát volt hivatott gyengíteni, és dezertálásra biztatta őket az első adandó lehetőségnél. Ez a *Notitia dignitatum*-nál is izgalmasabb bizonyíték. Megmagyarázza, hogy egyes egységek csapatait (*legiones comitatenses*) – köztük a thébai légioét is – miért léptette elő Theodosius császári légióvá (*legiones palatinae*).⁴⁵ Nem tud-

41 *Notitia dignitatum*. Or. VIII. 36. *Prima Maximiana Thebaeorum*nak nevezett légio. Uo. Or. VIII. 37. *Tertia Diocletiana Thebaeorum*nak nevezett légio. Mindkét egység a *magister militum per Thraciam* ellenőrzése alatt állt. A *Thebaei* ezekből az egységekből kiszakított csapat lehetett, miután az egyiptomi erősítés teljes létszáma bővült 380 körül.

42 Socrates: *Historia ecclesiastica*. v. 25.

43 Eugenius lázadásáról: Matthews, 1975. 238–252.

44 Szozomenosz: *Historia ecclesiastica*. VII. 24.

45 Jones, 1986. II. 1422. A *Passio Acaunensium martyrum*ban a *legio* terminus ismétlődően előfordul. Öszszehasonlításul: az ugyanebből a korszakból származó két másik katonaszent szenvedéstörténetéből – *Passio Typasii* és *Passio Fabii* – teljesen hiányzik a terminus (lásd: *Passiones tres martyrum*, 1890. 116–123., illetve 123–124.). A *Passio Typasii* a *cuneus* és a *vexillatio* fogalmakat használja arra, hogy leírja a katonai egységet, a *Passio Fabii* elkerül minden ilyen specifikus kifejezést. A *legio* fogalma olyan hangsúlyos, hogy meg sem mondja pontosan, mit ért alatta. Tehát, „*Legio autem vocabatur, quae tunc sex milia ac sexcentos viros in armis habebat*”. Eucherus: *Passio Acaunensium martyrum*. 3. Eucherusnak nem cél-

jük biztosan, hogy mikor és miért történt az előléptetés, mert ebben különböző tényezők játszhattak közre. De nem vethetjük el annak a lehetőségét, hogy a Theodosiusnak tett szolgálatért léptették elő őket az Eugeniusszal vívott csatában. Köztük lehettek azok a dezertálók is, akik Szozomenosz szerint átálltak Theodosiushoz.

Bár minden kétséget nem lehet kizárni, Eucherius története Szent Móric és a thébai légió vértanúságáról légből kapottnak tűnik. Van Berchem Apameai Móric katonavértanú ereklyéinek keletről való átszállításával magyarázta a legenda születését. Hipotézisem szerint a legenda gondosan felépített politikai állásfoglalás, amit az eredeti szerző, Octodurumi Tódor életének politikai küzdelmei fényében kell értelmezni. A legenda a bitorló Eugenius elleni felkelésre bátorított, és elsősorban a thébai légiót célozta meg, de a szélesebb közönség számára is fontos üzenetet tartalmazott. Feltevésemet nem lehet minden kétséget kizáróan bizonyítani, de a tények, amelyekre építettem, éppoly megalapozottak, mint a korábbi hipotézisé, ezért hasonló figyelmet érdemel.

Fordította: Uhrin Dorottya

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források

Ágoston

1895 *Sancti Aurelii Augustini opera. Sectio 2., pars 1. S. Aureli Augustini Hipponiensis episcopi epistulae. Praefatio, ep. I–XXX.* Ed.: Goldbacher, Alois. Vindobonae, 1895. (Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum [CSEL], 34.)

Ambrosius

1886 Ambrosius: *Exhortatio Virginitatis Liber Unus.* In: *Sancti Ambrosii Mediolanensis episcopi opera omnia.* Ed.: Migne, Jacques Paul. Paris, 1866. 335–364. (Patrologiae Cursus Completus. Series Latina [PL], 16.)

1968–1996 Ambrosius: *Epistulae et acta.* Ed.: Zelzer, Michaela–Faller, Otto. Vindobonae, 1968–1996. (CSEL, 82.)

Eucherius

1894 *S. Eucherii Lugdunensis opera omnia.* Ex recensione Caroli Wotke. Vindobonae, 1894. (CSEL, 31.)

1896 Eucherius Lugdunensis: *Passio Acaunensium martyrum.* In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. II. Rerum Merovingicarum. III. Passiones vitae sanctorum aevi Merovingici et antiquorum aliquot.* Ed. Krusch, Bruno. Hannover, 1896. 20–41.

ja, hogy tájékoztasson a thébaiak létszámáról – az erre a problémára irányuló szövegkritika célt tévesztett –, hanem hogy kijelölje a thébaiak katonai státuszát. „Szabályszerű” katonai egységet alkottak, ellentétben a szabálytalan méretű és alakzatú, alacsonyabb státuszú egységekkel (*numerus, cuneus* vagy *vexillatio*). Eucherius tehát tudatosan le akarja írni a thébaiak katonai státuszát, ami különösen érthető akkor, amikor az egység a császári légió (*legio palatina*) rangjára emelkedett.

Itinerarium Egeriae

1958 *Itinerarium Egeriae*. Ed.: Franceschini, Ezio – Weber, Robert. Turnholt, 1958. (Corpus Christianorum. Excerpta in usum scholarum seorsum edita, 1.)

Notitia dignitatum

1876 *Notitia dignitatum accedunt Notitia urbis constantinopolitanae et Laterculi Provincia-rum* [et *Notitia Galliarum*]. Ed.: Seeck, Otto. Berlin, 1876.

Passiones tres martyrum

1890 *Passiones tres martyrum Africanorum SS. Maximae, Donatillae et Secundae, S. Tysasii veterani et S. Fabii vexilliferi*. In: *Analecta Bollandiana*, 9. (1890) 107–134.

Paulinus

1882 Paulinus: *Vita Ambrosii*. In: *Sancti Ambrosii, Mediolanensis Episcopi, Opera omnia*. Ed.: Migne, Jacques Paul. Paris, 1882. 28C–30B. (PL, 14.)

PG

1864 *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca*. Vol. 95. *Sancti patris nostri Joannis Damasceni, monachi et presbyteri Hierosolymitani, opera omnia quae extant*. Ed.: Migne, Jacques Paul. Paris, 1864.

Socrates

1984 *Szókratész egyháztörténete*. Ford. Baán István. Bp., 1984. (Ókeresztény írók, 9.)

1994 *Socrates Scholasticus: Historia ecclesiastica*. Revised with notes by A. C. Zenos. Peabody, Mass., 1994.

Sulpicius Severus

1967–1969 Sulpice Sévère: *Vie de Saint Martin*. I–III. Introduction, texte et traduction par Fontaine, Jacques. Paris, 1967–1969. (Sources chrétiennes, 133–135.)

Szozomenosz

1864 *Herminae Sozomeni Historia ecclesiastica*. Ed.: Migne, Jacques Paul. Paris, 1864. (PG, 67.)

Theodorétosz

1904 *Theodoreti Graecarum affectionum curatio*. Ed.: Reader, Hans. Lipsiae, 1904. (Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana, 423.)

Zószimosz

1971–1989 Zosime: *Histoire nouvelle*. Vol. 1–3. Ed.: Paschoud, François. Paris, 1971–1989.

2. Szakirodalom

Bellen

1961 Bellen, Heinz: *Der Primicerius Mauritius. Ein Beitrag zum Thebaerproblem*. In: *Historia*, 10. (1961) 238–247.

Berchem

1956 Berchem, Denis van: *Le martyre de la légion thébaine. Essai sur la formation d'une légende*. Bâle, 1956. (Schweizerische Beiträge zur Altertumswissenschaft, 8.)

Crump

1973 Crump, Gary A.: *Ammianus and the Late Roman Army*. In: *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 22. (1973) 91–103.

Dictionnaire d'archéologie chrétienne

1931 *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*. Vol. 10. Publie par Cabrol, Fernand – Leclercq, Henri. Paris, 1931.

Dudden

1935 Dudden, Homes F.: *The Life and Times of St Ambrose*. Oxford, 1935.

Dupraz

1961 Dupraz, Louis: *Les passions de S. Maurice d'Agaune. Eessai sur l'historicité de la tradition et contribution à l'étude de l'armée pré-dioclétienne et des canonisations tardives de la fin du IVe siècle*. Fribourg, 1961.

Farmer

1987 Farmer, David Hugh: *The Oxford Dictionary of Saints*. Oxford, 1987.

Frend

1965 Frend, Willam H. C.: *Martyrdom and Persecution in the Early Church: A Study of a Conflict from the Maccabees to Donatus*. Oxford, 1965.

Heather

1991 Heather, Peter J.: *Goths and Romans 332–489*. Oxford, 1991.

Helgeland

1979 Helgeland, John: Christians and the Roman Army from Marcus Aurelius to Constantine. In: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*. Bd. II. *Principat*. Hrsg. v. Haase, Wolfgang. Berlin–New York, 1979.

Hoffmann

1969 Hoffmann, Dietrich: *Das spätrömische Bewegungsheer und die Notitia dignitatum*. Düsseldorf, 1969.

Hornus

1980 Hornus, Jean-Michel: *It Is Not Lawful for Me to Fight. Early Christian Attitudes toward War, Violence, and the State*. Scottsdale, Penn., 1980.

Hunt

1981 Hunt, E. D.: The Traffic in Relics: Some late Roman Evidence. In: *The Byzantine Saint*. Ed.: Hackel, Sergei. London, 1981. 171–180.

Jones

1986 Jones, Arnold Hugh Martin: *The Later Roman Empire 284–602. A Social, Economic, and Administrative Survey*. I–IV. Oxford, 1986.

Jones–Martindale–Morris

1970 Jones, Arnold Hugh Martin – Martindale, John Robert – Morris, J.: *The Prosopography of the Late Roman Empire*. Vol. I. Cambridge, 1970.

Lizzi

1990 Lizzi, Rita: Ambrose's Contemporaries and the Christianization of Northern Italy. In: *Journal of Roman Studies*, 80. (1990) 156–173.

Matthews

1975 Matthews, John: *Western Aristocracies and the Imperial Court AD 364–425*. Oxford, 1975.

Nixon

1987 Nixon, Charles E.: *Pacatus' Panegyric to Emperor Theodosius*. Liverpool, 1987.

Peeters

1950 Peeters, Paul: *Orient et Byzance. Le tréfonds oriental de l'hagiographie byzantine*. Bruxelles, 1950.

O'Reilly

1978 O'Reilly, Donald F.: The Theban Legion of St Maurice. In: *Vigiliae Christianae*, 32. (1978) 3. sz. 195–207.

Van Dam

1985 Van Dam, Raymond: *Leadership and Community in Late Antique Gaul*. Berkeley, Ca., 1985.

Ward

1974 Ward, John Hester: The Notitia Dignitatum. In: *Latomus*, 33. (1974) 397–434.

Woods

1991 Woods, David: The Early Career of the Magister Equitum Jacobus. In: *Classical Quarterly*, 41. (1991) 571–574.

1993 Woods, David: A Historical Source of Passio Tysasii. In: *Vigiliae Christianae*, 47. (1993) 1. sz. 78–84.

DAVID WOODS

THE ORIGIN OF THE LEGEND OF MAURICE AND THE THEBAN LEGION

The primary account of the martyrdom of Maurice and the Theban legion occurs in a letter addressed by Bishop Eucherius of Lyons (434–50), to a fellow bishop, Salvius. This relatively brief document has attracted a degree of scholarly attention out of all proportion to its length, the purpose of which has been to investigate its historical basis. There are those who believe with varying degrees of certainty that there is a historical basis to the story which Eucherius relates, that there did indeed exist a group of Theban soldiers who were executed in the Alps during the early years of the reign of Emperor Herculius Maximianus because they refused, for religious reasons, to obey his commands. However their arguments have left many unconvinced. Denis van Berchem's thorough examination of the story has raised many doubts about its veracity, and many commentators now incline to believe, with him, that no such martyrs ever existed.